

УДК 37.015.3 : 005.2 : 745-058.85 : -028.22

Житник Тетяна Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна, e-mail: zhitnik.zp.network@gmail.com

АСОЦІАТИВНІ КАРТКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІТЕЙ ДО ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізується питання художньо-творчого розвитку старшого дошкільника в умовах діяльності початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (ПСМНЗ), на підготовчих відділеннях яких діти вивчають образотворче мистецтво. Автором розроблено педагогічні умови й методику, одним із блоків якої є підвищення мотивації дітей до художньо-творчої діяльності засобами живопису, запропоновано різні методи й форми роботи з дітьми 5-7-ми років, серед яких – використання асоціативно-метафоричних карток. Висвітлено особливості діагностико-розвивальної методики «Асоціативні картки», етапи роботи з картками: їх розглядання дітьми, придумування фантастичних історій, обговорення змісту і образів карток у групі та створення художньо-творчих робіт засобами живопису.

Ключові слова: діти 5-7-ми років, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, художньо-творча діяльність, асоціативно-метафоричні картки, живопис.

Одним із пріоритетних завдань освіти стає пробудження художньо-творчої активності дитини, починаючи з дошкільного віку. Теоретичне підґрунтя розвитку цього феномену закладено А. Бакушинським, Е. Берном, Д. Богоявленською, О. Дяченко, Г. Кершенштейнером, М. Лазаревим, А. Луком, В. Рибалкою, О. Савенковим, З. Фрейдом, К. Юнгом. Методичним аспектам проблеми творчого розвитку дітей у дошкільних освітніх закладах присвячено дослідження Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, С. Нечай, Т. Парамонові, Т. Поніманської, В. Рагозіної та інших.

Проблемою естетичного виховання дітей засобами образотворчого мистецтва опікувалися Н. Ветлугіна, Т. Голінська, В. Єзикеєва, Н. Гросул, В. Киреєнко, Т. Комарова, С. Коновець, О. Опалюк, В. Полуніна, Н. Сакуліна, С. Свид, Р. Чумічева, Є. Фльоріна та інші. Зокрема, роль живопису та образотворчої діяльності як засобу розвитку творчих здібностей розкрито в наукових розвідках А. Бакушинського, Г. Григор'євої, І. Демченко, В. Кардашова, В. Кузіна, І. Ликової, В. Лихвар, Б. Неменського, М. Ростовцева, Г. Сотської, Е. Шорохова та інших. Особливості творчої активності особистості в образотворчій діяльності до-

сліджуються авторами сучасних дисертацій (Т. Буянова, В. Гурін, О. Джафарова, С. Зирянова, Н. Краснова, Л. Любарська, Л. Постогонова, І. Руденко, Н. Сокольникова, Т. Ткачук, Т. Шамова). Увага вчених спрямовується на використання потенціалу образотворчої діяльності дітей у виховному процесі ДОЗ (Н. Голота, О. Дронова, Г. Сухорукова, Т. Шмельова, Л. Янцур), колективів (центрів, гуртків) раннього розвитку дитини (Л. Олійник, Н. Панченко, В. Рагозіна, І. Руденко), позашкільних закладів (Є. Антонович, О. Засипкін, В. Кардашов, В. Котляр, Л. Кулешова, І. Ликова, Т. Тихомирова).

У цілісній системі мистецької освіти значним педагогічним потенціалом для художньо-творчого розвитку дошкільника володіють початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання, далі – ПСМНЗ), які належать до системи культури. ПСМНЗ є спільною назвою для дитячих художніх, музичних, хореографічних, театральних шкіл і шкіл мистецтв. Одним із пріоритетних завдань ПСМНЗ є розвиток обдарувань дітей з метою формування творчої еліти в різних сферах суспільного життя. Образотворче мистецтво опановують учні художніх шкіл і художніх відділень шкіл мистецтв, але останнім часом спостерігається тенденція до включення основ образотворчого мистецтва в роботу з учнями підготовчих відділень інших ПСМНЗ. У зв'язку з цим актуальності набувають праці, де розкривається зміст і організація діяльності позашкільних навчальних закладів, у тому числі художньо-естетичного напрямку (А. Корнієнко, Г. Пустовіт, О. Семенов), висвітлюється цілісний розвиток художньо обдарованої особистості – учня ПСМНЗ (О. Комаровська). Разом із цим зазначимо, що проблеми образотворчої освіти в ПСМНЗ поки залишаються мало дослідженими. Також слід зауважити, що нормативними документами, які регулюють діяльність ПСМНЗ, передбачено, що на навчання до першого класу художніх шкіл та художніх відділень шкіл мистецтв зараховуються діти від 9-ти років, які вивчають живопис, рисунок, композицію, скульптуру, історію мистецтва; види декоративно-ужиткового мистецтва. Однак суспільний запит

на творче покоління диктує розширення вікового діапазону образотворчої освіти в ПСМНЗ з огляду на високу сенситивність дошкільного віку, а також потребує теоретичного осмислення проблеми розвитку творчої особистості дошкільника на базі ПСМНЗ і розробки методичного забезпечення процесу його реалізації.

З метою вирішення окремих аспектів проблеми нами було виконане дисертаційне дослідження. «Розвиток художньо-творчої активності старших дошкільників засобами живопису» [7]. Відповідно було запропоновано педагогічні умови й методику розвитку художньо-творчої активності старших дошкільників засобами живопису в ПСМНЗ. Оскільки межі дисертаційного дослідження не дозволили детально розкрити багатоманітні аспекти власного педагогічного досвіду, вважаємо необхідним описати окремі напрацювання, зокрема, пов'язані із впровадження інноваційного методичного забезпечення для занять образотворчим мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку у ПСМНЗ, а саме: діагностико-розвивальної методики «Асоціативні картки», спрямованої на формування творчо-активної особистості старшого дошкільника, що й визначило **мету статті**.

У нашому дослідженні **художньо-творча активність старших дошкільників** визначається як емоційно-діяльнісний стан дитини, що виявляється в її інтересі до мистецтва і вмотивованості до творчої діяльності, супроводжується створенням нею художніх образів на основі мобілізації когнітивних процесів, передусім уяви, фантазії, асоціювання.

Дієвим засобом розвитку художньо-творчої активності дитини є живопис (В. Банніков, Л. Любарська, Л. Поштоногова, І. Руденко, Н. Сокольников), твори цього жанру апелюють до зорового сприймання світу, наочності в передачі почуттів, емоцій, асоціативності, образності, що відповідає сенситивності дітей старшого дошкільного віку (А. Бакушинської, Е. Белютін, Г. Кершенштейнер, Ф. Шміт, В. Штерн).

Високий потенціал живопису як засобу розвитку художньо-творчої

активності полягає в тому, що художній образ у живопису, спираючись на наочність зображення й сприймання, збагачується символічним підтекстом; дитина розшифровує цей підтекст, споглядаючи художні твори і милуючись ними; а створюючи власні образи, відображає світ своїх емоцій за допомогою таких виражальних засобів, як колір, композиція, пляма, лінія, навчаючись їх добирати й емоційно заглиблюючись у їх розуміння. Таким способом живопис у комплексі своїх виражальних можливостей об'єктивує емоції та почуття у творах, посилює прагнення дитини виразити себе у власних витворах, які віддзеркалюють її сприйняття світу (Ю. Борев, Л. Виготський, Н. Ветлугіна, М. Каган, Т. Комарова, О. Леонтьєв, Б. Немецький, Б. Юсов).

Таким чином, живопис і художньо-творча діяльність із застосуванням його можливостей стають інструментом збагачення естетичного й життєвого досвіду дитини, спонукальною силою та умовою розвитку її художньо-творчої активності.

З метою розвитку творчо-активної дитини в умовах роботи ПСМНЗ, які беруть на навчання дітей дошкільного віку і відчувають гостру потребу в навчально-методичних матеріалах для занять образотворчим мистецтвом, було розроблено ряд програм на допомогу педагогам:

– Навчальна програма до нульового класу (художнє відділення), розділи «Живопис», «Композиція» (молодша вікова група 6 років. Термін навчання – 1 рік). Автори: Т. С. Житнік, О. В. Засипкін, Р. Д. Абдурахманов;

– Навчальна програма «Історія мистецтва» для нульового класу (художнє відділення) (молодша вікова група 6–7 років. Термін навчання – 2 роки). Автор: Т. С. Житнік, мультимедійний педагогічний засіб, що охоплює 53 презентації з ілюстративним рядом;

– «Асоціативні картки» («Фантастичне дійство», «Будинки», «Пейзажі») для роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

Примітка: програми укладені відповідно до Типових навчальних планів для ПСМНЗ (Наказ Міністерства культури і туризму України від 18.07.2006 р.

№ 570/0/16–06) і затверджені Обласним методичним центром культури і мистецтва Запорізької обласної ради (наказ від 16.03.15 р. № 107 «Про навчальні програми»).

Програми було впроваджено в навчально-виховний процес закладів ПСМНЗ м. Енергодара і Мелітополя Запорізької області, м. Дніпро, м. Ужгорода та інших. Результати дослідження засвідчили позитивну динаміку художньо-творчої активності старших дошкільників – учнів ПСМНЗ – внаслідок застосування **методики**, що охоплювала три блоки: забезпечення позитивної мотивації до художньо-творчої діяльності; інтерактивно-ігрове збагачення елементарних уявлень про живопис; пролонгована підтримка індивідуального творчого самовираження дитини під час створення оригінального образу засобами живопису в процесі художньо-творчої діяльності.

Зупинимося на першому блоці – *забезпечення позитивної мотивації дітей до художньо-творчої діяльності*, що досягалося низкою методів і прийомів, серед яких – застосування **асоціативно-метафоричних карток** та методики роботи з ними (методика передбачала **етапи**: сприймання малюнків, зображених на картках, народження асоціацій від споглядання карток, придумування історій за їх змістом, обговорення з іншими дітьми чи педагогом – індивідуально чи в групі, виконання на цій основі художньо-творчих робіт). Роботу з картками можна включати в заняття з дітьми живописом (до 5–7 хвилин) та використовувати в роботі інших гуртків (час роботи з картками коригується вчителем відповідно до цілей заняття та часових можливостей).

Асоціативно-метафоричні картки (набори різної тематики та змісту: «Фантастичне дійство», «Яблука», «Пейзаж», «Будинок»), що підготовлені нами й рекомендовані психолого-педагогічним центром «Планета-Сім'я» [1; 2; 3; 4], складаються з проєктивних карток із певними зображеннями. Це можуть бути портрети людей, пейзажі, предмети або зображення фантастичних тварин. Формат карток – А6, у кожному наборі по 34–45 карток з вертикальною та горизонтальною композицією.

Термін «проективні» був запропонований у 1939 році Л. Франклом для дослідження особистості шляхом здійснення проекції людиною символічного змісту світу на внутрішні предмети. Вчений вважав такі картки з абстрактними картинками найліпшим інструментом для цього, оскільки вони допомагають розібратися в різних складних ситуаціях, поглянувши на них під різним кутом зору. Сьогодні асоціативні картки широко використовують психологи, соціопедагоги, арттерапевти та інші фахівці, зокрема й у мистецькій галузі. Метафоричні асоціативні картки належать до проєктивних методик. Єдиної технології роботи з ними немає, та це й не потрібно – кожен фахівець відповідно до напрямку своєї практики може виробляти власну методику, враховуючи потреби дітей і запити батьків, завдання, які вирішуються в роботі з дітьми того чи іншого віку. З картками зручно працювати в індивідуальній роботі та використовувати на заняттях у групі – відповідно коригуються й педагогічні прийоми.

Картки намальовані дітьми старшого дошкільного віку – це живописні й надзвичайно яскраві малюнки фарбами, вони цікаві та зрозумілі іншим дітям даної вікової категорії. Зображені на картках неіснуючі персонажі чи незвичні сюжети схожі на казку з дитячих сновидінь, вони є символічними й метафоричними. Особливість та унікальність карток полягає в тому, що вони дають можливість дитині конструювати історію-казку, в якій вона відображає свої емоції і почуття внаслідок сприймання образів, втілених кольорами, формами, плямами, лініями, а також – творчої манери автора картки. Художній образ картки виступає стимулом, що налаштовує дитину на створення асоціацій і народження власних художніх образів; а можливість їх обговорення з іншими учасниками розвиває уяву дітей і бажання втілити цей образ на папері – так посилюється мотивація до художньо-творчої діяльності.

Кожна картка несе в собі величезний світ образів, які викликають не менш широке коло асоціацій, – озвучуючи їх, дитина розкриває своє внутрішнє «Я», свої переживання та емоції, свої стра-

хи та сподівання і реалізує їх засобами живопису. Саме з цією метою – «пробудження» дитячої уяви, розговорення дітей, народження в них асоціативних образів і їх втілення – застосовувалися картки на заняттях живописом; у цьому їхня діагностувальна й розвивальна (розвиток творчих якостей дітей, бажання самовиражатися мовою фарб) функції. Водночас реалізовувалася освітня функція – виконувалися навчальні завдання: формування технічних умінь малювання фарбами та опанування понять образотворчого мистецтва, розвивальні: розвиток творчих якостей дітей, бажання самовиражатися мовою фарб.

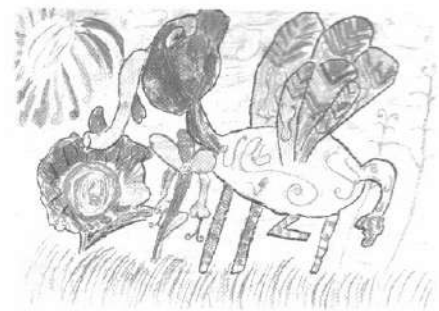
Як відомо, малювання фарбами є складним заняттям, що потребує терпіння в опануванні його прийомів. Не всім дітям це властиве, тому можуть виникати порухи швидко все покинути, вдатися до інших, більш звичних інструментів – фломастерів, олівців, пастил або взагалі припинити малювати. З огляду на це, педагогу важливо працювати над більш стійкою мотивацією вихованців до створення живописних робіт і, окрім традиційних і дієвих методів – демонстрації і обговорення репродукцій картин художників-живописців з учнями, практикувати ще й картки: розглядати їх, обговорювати з дітьми, які образи намальовано, як вони втілені з допомогою різних виразно-зображувальних засобів – кольору, композиції, ритму, форм та ін.

Рекомендації до використання карток під час групової роботи з дітьми

Під час заняття нами був опрацьований алгоритм роботи з картками: сприймання карток дітьми, вибір картки учасником, розповідь за нею, обговорення розповіді дитини у групі учасників, доповнення чи уточнення іншими дітьми, втілення придуманих образів образотворчими засобами. На занятті можна працювати з усіма картками, пропонуючи кожному вибрати одну з багатьох, або ж навпаки – обговорювати одну картку гуртом. Можливі й інші варіанти роботи (з кількома контрастними за кольоровою гамою картками та інше). Бажано працювати на одному занятті з картками одного набору, наприклад, «Яблука».

Спочатку розкладаємо всі картки з одного набору й пропонуємо дітям розглянути їх та вибрати будь-яку одну. Після того, як діти обрали картку, використовуйте наступні запитання: «Яку картку ти обрав?», «Вона тобі подобається (не подобається)?», «Що тебе спонукало обрати саме цю картку?», «Що на ній зображено?», «Який це образ?», «Що ти хотів би розповісти про зображене іншим?», «Які почуття в тебе виникають, коли ти розглядаєш малюнок на картці?» та ін. Перетворюйте обговорення у гру – цікавтесь висловлюваннями дітей, стимулюйте їх обговорювати побачене запитаннями і заохочуйте дітей говорити. Важливо, щоб діти описували свої почуття, емоційні стани, хотіли поділитися з іншими описом тих образів, які в них виникли в уяві. Слід підводити дітей до розуміння, що кожен має право на будь-які асоціації, фантастичні й нереальні – він може висловитися щодо них, ділитися своїми думками і враженнями з іншими, а також – змінити свою історію, навіть під час опису змісту однієї картки.

З огляду на це нам видається цікавою методика сприймання і обговорення творів живопису, запропонована для

Мал. 1. Фантастичне дійство

Мал. 2. Фантастичне дійство

Я і ти

Лесервалю
 Вірші і музика М. Шугъ

А я можу плеснути в долоні,
 а чи можеш ти так?
 А я можу розгойдати крони,
 а чи можеш ти так?

А я можу сонце привітати,
 а чи можеш ти так?
 А я можу сміх подарувати,
 а чи можеш ти так?

ПРИСПІВ: Я і ти, мов брати,
 мов у птаха два крила.
 Я і ти, мов брати,
 наша доля нас звела!

А я можу градом тупотіти,
 а чи можеш ти так?
 А я можу літаком злетіти,
 а чи можеш ти так?

А я можу підняти в морі хвилі,
 а чи можеш ти так?
 А я можу співати що є сили,
 а чи можеш ти так?

Я і ти

Вірші і музика М. Шугъ

А я можу плеснути в долоні,
 а чи можеш ти так?
 А я можу розгойдати крони,
 а чи можеш ти так?

А я можу сонце привітати,
 а чи можеш ти так?
 А я можу сміх подарувати,
 а чи можеш ти так?

ПРИСПІВ: Я і ти, мов брати,
 мов у птаха два крила.
 Я і ти, мов брати,
 наша доля нас звела!

А я можу градом тупотіти,
 а чи можеш ти так?
 А я можу літаком злетіти,
 а чи можеш ти так?

А я можу підняти в морі хвилі,
 а чи можеш ти так?
 А я можу співати що є сили,
 а чи можеш ти так?

ПРИСПІВ

Мал. 3. Пейзаж

Мал. 4. Пейзаж

дітей старшого дошкільного віку Рагозіною В. В. – її елементи можуть застосовуватися і в роботі з картками: особливо це стосується використання запитань «відкритого» типу («Що відбувається на картині? Що тут ще відбувається? Що ти бачиш тут такого, що дозволяє тобі так думати?» та інше) та прийомів регування педагога на відповіді дітей (парафраз і лінкінг), що розвивають інтерес до художніх творів, бажання їх обговорювати, образно-асоціативне мислення дітей, мовленнєво-комунікативні навички [8].

Наведемо приклад роботи з асоціативно-метафоричними картками «**Фантастичне дійство**» [2] (див. малюнки 1, 2).

З метою мотивування дитини до художньо-творчої діяльності – виконання малюнка – пропонуємо усім учасникам придумати історію за однією з карток. Педагог вибирає навмання одну картку, показує дітям, які по черзі доповнюють розповідь першої дитини: з кожною реплікою інтерес та зацікавлення змістом картки посилюється, народжуються власні образи й виникає бажання їх втілити – скоріше почати малювати. З нашого досвіду: діти із задоволенням складають і доповнюють розповіді історії інших дітей, під час яких у них

виникають свої фантастичні, оригінальні ідеї-образи для художніх робіт (можна запропонувати кожному з учасників гри створити один малюнок-«кадр» спільного коміксу за своєю розповіддю).

Сприймання малюнків на картках можна доповнити іншими методами – наприклад, використати музичні твори чи художнє слово. На занятті з використанням асоціативних карток з набору «**Пейзаж**» [4] (приклади карток – малюнки 3, 4) прослуховувалися музичні твори (підбір здійснювався педагогом). Діти склали розповіді за вибраною кожним учасником асоціативною картокою та озвучували свої асоціації, навіть музичним і художнім образами. Такі прийоми сприяли творчим задумах вихованців і їх вираженню, для чого вони розмірковували про доцільність вибору тих чи інших художніх засобів – ліній і форм, кольорів, композиції. У процесі роботи було виявлено, що діти зацікавилися темою природи, із задоволенням обговорювали реалістичні й фантастичні пейзажі, порівнювали їх на картинах художників і картках – шукали спільні й відмінні риси. З допомогою карток набору «**Пейзаж**» нами проводилися заняття у групах дітей на теми: «**Місто**», «**Зимова ніч**», «**Дерево-добро**», «**Зимове вікно**», «**Я і море**» тощо. Завдання передбачали формування уявлень про теплі та холодні, контрастні, хроматичні та ахроматичні кольори, а також – про закони композиції (передній і задній плани, лінії горизонту, розміщення частин композиції та ін.). Отже, навчальні, розвивальні й творчі завдання виконувалися паралельно.

Діти обожнюють казки, міфи та фантастичні історії з цікавими персонажами (чарівниками, водяними, Змієм Гориничем та іншими казковими персонажами). «Дошкільний вік – вік казок. Ми анітрохи не відводимо дитину від дійсності, коли розповідаємо фантастичну казку, якщо тільки виникають при цьому почуття, звернені до життя. Розумній казці належить цілосу значення в емоційному житті дитини», – підкреслював Л. Виготський [6, с. 312]. Коли дитина чує початок історії: «В одному королівстві...», «Жили-були...», «За високими горами, за широкими морями...», вона вже уявляє собі ці гори, ці

царства і насолоджується цим чарівним дійством. Під час заняття за темою казок нами використовувалися асоціативні картки «**Будинки**» [1] (див. малюнки 5, 6).

Учасники занять роздивлялися зображення різних будинків – реалістичних та фантастичних, розповідали про своє ставлення і враження від них. Педагог спрямовував обговорення запитаннями: «Який це будинок? Чи хотів би ти жити в такому будинку? Він тобі подобається (не подобається)? Чому саме цей будиночок тебе зацікавив? Чого не вистачає на цій картинці? Що можна тут доповнити (домалювати)? Хто живе в цьому будинку (хто міг би жити в цьому будинку)?» та ін. Такі картинки і їх обговорення стимулюватиме дітей на створення цікавих робіт за казками: наприклад, завдання – створи помешкання для персонажів казок «**Півень та мише-**

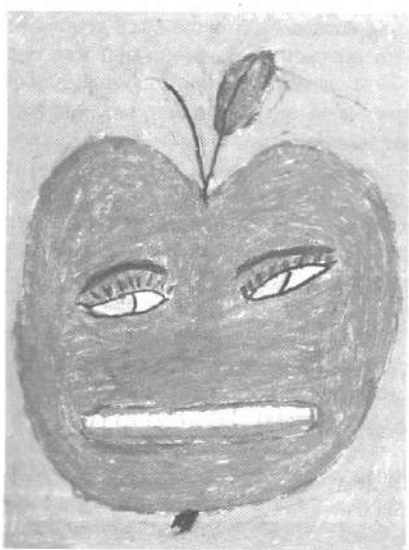
Мал. 5. Будинок

Мал. 6. Будинок

Мал. 7. Яблуко

Мал. 8. Яблуко

нята», «Івасик-Телесик», «Коза-дереза» тощо. Роботу слід спрямувати в такій послідовності: прослуховуємо казки (в аудіозапису або розповідь), виділяємо головних персонажів, аналізуємо їхні дії та вчинки, фантазуємо щодо їхніх будиночків, добираємо художні засоби, робимо ескіз олівцем, втілюємо задум фарбами.

Під час занять звертаємо увагу на виразальні засоби і працюємо над композицією: наскільки цікаво та оригінально вона створена, чи відповідає задуманому образу, які кольори вибрано, яка техніка виконання – все має підпорядковуватися задуманому образу.

Цікаві можливості дає дітям набір асоціативних карток «Яблука» [3] (див. малюнки 7, 8).

Кожна картка – це малюнок одного незвичайного яблука, на якому нанесені очки, рот, ніс, брови, тобто частини обличчя людини. Кожне яблуко своєю

Мал. 9. Автопортрет (Маша К., 6 р.)

мімікою виражає певні емоції, справляє враження. З допомогою цього набору можна провести цікаву гру «Хто я?» – діти вибирають картку і розповідають про яблуко, а отже, про себе: що я відчуваю, що люблю, який в мене настрій тощо. Такі вправи підведуть юних художників до створення автопортрета чи портрета – мотивація буде доволі сильною (приклади дитячих робіт: малюнки 9, 10).

Таким чином, асоціативно-метафоричні картки доводять свою ефективність у використанні на заняттях живописом з дітьми 5–7-річного віку в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах (школи естетичного виховання – ПСМНЗ). У ході занять з метою підвищення мотивації до створення художніх образів засобами живопису методикою передбачено розглядання асоціативно-метафоричних карток, придумування фантастичної історії, обговорення карток у групі, спілкування щодо образів карток і власних вражень, емоцій від сприйняття змісту та образів з іншими дітьми, створення художнього образу засобами живопису.

Відповідно до методики на заняттях практикувалося використання одночасно з картками таких форм, як читання чи розказування казок, прослуховування музичних творів, емоційно-образна розповідь, гра-пантоміма, гра в асоціації та інші методи, що стимулювали ди-

Мал. 10. Автопортрет (Поліна С., 7 р.)

тину виявляти інтерес і бажання творчо самовиражатися під час створення художніх образів у художній діяльності.

Перспективи подальших розвідок.

Вважаємо необхідним надалі опрацювати методику використання асоціативно-метафоричних карток у роботі з дітьми молодшого шкільного й підліткового віку – на уроках образотворчого мистецтва та в гурткової роботі, з метою розвитку художньої творчості дітей та стимулювання їх до творчого самовираження засобами живопису. Особливо актуальним є використання асоціативно-метафоричних карток з арт-терапевтичною метою на заняттях з дітьми різного віку з особливими потребами, зокрема, з вадами розвитку й порушеннями опорно-рухового апарату, з емоційно-вольовими, емоційними порушеннями та ін.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Асоціативні картки «Будинок» / Т. Житнік. – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 44 картки.
2. Асоціативні картки «Фантастичне дійство» / Т. Житнік. – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 45 карток.
3. Асоціативні картки «Яблука» / Т. Житнік. – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 45 карток.
4. Асоціативні картки «Пейзаж» / Т. Житнік. – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 45 карток.
5. Возрастная психология : учебник для бакалавров / [сост. Л. Ф. Обухова]. – Москва : Юрайт, 2012. – 460 с. – (Серия : Бакалавр).